अंगठा

अंगठयाचे अनन्यसाधारण महत्व केवळ साक्षरंच जाणतात असं मानणं म्हणजे आपल्या अज्ञानाचं प्रदर्शनंच नव्हे का ? ब्रिटिशांची हुकुमत गेल्यानंतरच्या ही काळांचे चित्रीकरण करताना खलनायक जमीनदाराकडून अडाणी, अशिक्षित शेतक-यांकडून कागदपत्रांवर अंगठयाचे निशाण लावल्याचे दृष्य अनेक वेळा हिंदी चित्रपटातून पाहयला मिळत असे.

निरक्षर लोकांची ओळख दैनंदिन व्यवहारात कागदपत्र करताना त्यांच्या अंगठयाच्या ठशानेच होते ना ? आता तो जमाना जरी गेला असला तरी ख-या अर्थाने सुजाणपणे करारातील सर्व अटी शर्ती समजून घेऊन किती सुशिक्षित नागरिक व्यवहार करताना दिसतात ? आपली फसवणूक झाल्यावर कपाळाला हात मारुन घेणारे कितीतरी साक्षर लोक आपल्याला सभोवती आढळतात. केवळ लिहिता वाचता आलं की आपण साक्षर, सज्ञानी झालो का ?

आदिमानवाच्या काळापासून अनंत काळापर्यंत दैनंदिन जीवनात अंगठयाचे स्थान अव्वल आहे हे निर्विवाद असल्याने आपले पूर्वज व वंशज दोघे ही त्याचा समावेश 'इतरे जना:त' करत नाहीत. जेव्हा सामान्य माणसंच अंगठयाचा महिमा अपरंपार आहे हे ओळखतात तेव्हा जुन्या काळच्या अंतर्यामी ऋषी मुनींनां त्याची महती कळली नसती तर नवलंच ठरलं असतं. सर्वश्रेष्ठ धनुर्धर अर्जुनंच झाला पाहिजे हे मर्म ओळखून व धर्नुर्विद्येची साधना करताना अंगठयाचे महत्व हेरुन एकलव्याकडून तीच गुरुदक्षिणा मागणा-या द्रोणाचार्यांची कहाणी आपल्या सर्वांना सुरपरिचित आहेच !

लहानपणी आम्हाला गुरुजींनी, गृहपाठ केला नाही म्हणून उभे राहून पायाचे अंगठे धरण्याची शिक्षा दिल्याचे अजून ही आठवते. अंगठयाचे महत्व अगदी आईचे दूध पिण्याच्या अवस्थेपासूनच सर्वांना कळू लागते. आईचे दूध सुटून गाईचे दूध अथवा 'भैय्या'चे दूध सुरु करतेवेळी नकळत अंगठा तोंडाकडे वळू लागतो व तो बाजूला सारण्याकरीता अनेक उपाययोजना कराव्या लागतात. मुलगा झाला तर परमोच्च आनंद ! व कन्या रत्न झाले तर ओशाळलेपणाने अंगठयाने इशारा करताना आपण लोकांना अनेक वेळा पाहिले असेल.

"स्वामी तिन्ही जगाचा आईविना भिकारी" तसेच काहीसे हाताच्या बाबतीत आहे अस म्हटल्यास वावगे ठरु नये. अंगठा रहित पंजा निकामीच म्हणावा लागेल. हाताची पकड घ¼ नसेल तर वस्तु निसटतीलच आपली एखादी चांगली संधी ही ऐन वेळी निघून जायची. तेव्हा परिस्थिती हाताबाहेर जाऊ नये अशी इच्छा असेल तर वेळीच मूठ आवळा नाही तर हात हालवत बसायची पाळी यायची. मला वाटतं एकेकाळी विशिष्ट रचनेच्या पिस्तुलाचा शोध माणसाच्या हातांच्या पंजाच्या रचनेवरुन लागला असावा. ज्यामध्ये गोळया टाकण्यासाठी अंगठयाच्या सदृश वरचा चाप ओढावा लागत असे. लहान मुलाला चालायला शिकवताना त्याचे बोट हळूवारपणे स्पर्शून व वेळ आलीच तर घ¼पणे अंगठयाने धरुन ठेवल्याचे आपल्या स्मरणांत निश्चितंच असेल. करवत व्यवस्थित धरायला देखील अंगठा सुस्थितीत असावा लागतो. सुजलेल्या किंवा दुख-या जखमी अंगठयाने किंवा प्लास्टर लागलेल्या अंगठयाने कधी तुम्ही एखादी वस्तु हातात नीट धरु शकला आहात ?

एखाद्या व्यक्तीवर दोषारोपण करताना केवळ तर्जनीच नव्हे तर अंगठयाने निर्देश करतो. उरलेली तिन्ही बोटे स्वत:कडे निर्देश करतात हे आपण सोयीस्करपणे विसरतो. कधी कधी अशावेळी अंगठा वरच्या दिशेस झाला तर 20% दोष नशीबाचा किंवा प्राप्त परिस्थितीचा होता असा निष्कर्ष काढण्यास काय हरकत आहे ? म्हणजे फार फार तर 40% त्या व्यक्तीचा दोष असतो.

हस्तांदोलनात पहा अंगठयाचे किती महत्व आहे ? प्रेयसीने प्रतारणा करु नये असे वाटत असेल तर firm hand shake हवा. मिळमिळीतपणे हस्तांदोलन नको. कलोपासनेत ही अंगठा इतर बोटांपेक्षा डावा नाही. त्याचा आधार नसेल तर काय उरलेली बोटे बासरी वाजवू शकतील ? आपण लेखन करु शकू ? रंगकाम करु शकू ? एवढंच कशाला, निष्णात अस्थिव्यंग मंडळी देखील शरीरात नेमकी दुखापत कोठे झाली आहे याचे निदान ही अंगठयांनीच जोर देऊन करतात ना ? वैद्य नाडी तपासताना पंजाचा कोणता भाग वापरतो ? पोलीस गुन्हेगारांना शोधण्यासाठी देखील हाताच्या अंगठयाचे ठसे प्रमाण मानतात ना ? तरी देशाचे नशीब, हल्ली आपले शिकशान मंत्री अंगठे बहा§र नाहीत !

अंगठयाचा हा महिमा किती मी वर्णावा ? पण आहे का आपल्याला त्याची कदर ? जाणीव असती तर बोटांना जशी अंगठी घालून शोभा आणतो तशी अंगठयाला ही आभूषित केले नसतं का आपण ? वेळप्रसंगी आपण त्याच्या चारही बहिणींना हिरे, माणिक, मोती, सोन्याने मढवतो. पण जेव्हा अंगठयाची गोष्ट येते तेव्हा मात्र हात आखडता घेतो. का बर हा अन्याय ?

एखाद्या व्यक्तीला खजील करण्यासाठी ठेंगा दाखवतात म्हणजे अंगठयाचा वापर करतात. हल्ली तर attendance नोंदविण्याकरीता कारखाने/आस्थापनांकडून डिजीटल थंब इम्प्रेशनची प्रणाली वापरण्यात येते. कर्मचारी कामावर कधी आले व कधी परतले याची नोंद होते. ब-याच गोष्टींचे अनुमान लावताना आपण काही ठोकताळे मांडतो त्यांना thumb म्हणतात ना ? यशस्वी व्यक्तीचे अभिनंदन करताना आपण thumb चाच इशारा करतो. काही शतकांपूर्वी इंग्लंडमध्ये राजाने काढलेल्या फतव्यानुसार पत्नीला बदडण्यासाठी वापरावयाच्या काठीचा व्यास हा देखील हाताच्या अंगठयापेक्षा जास्त नसावा असा दंडक होता. त्यावरुनच हा वाकप्रचार रुढ झाल्याचे मानतात. उत्तर भारतात असा समज रुढ आहे की ज्याच्या उजव्या हाताचा अंगठा ताठ उभा रहात नाही तो आपल्या पत्नीला पूर्णपणे सुखी ठेऊ शकत नाही. हयात कितपत तथ्य आहे काय माहित.

धीर देताना, प्रोत्साहन देताना, संघाला समर्थन देताना ही body language हीच बहुतांशी वापरली जाते. विद्युत प्रवाहाची दिशा, व त्यामुळे तयार होणा-या magnetic fieldची दिशा कोणती हे समजवताना देखील हाताच्या अंगठयाचा समावेश असलेल्या मुद्रेचा वापर करतात. स्वातं¡याची मशाल धगधगती ठेवताना क्रांतीकारकांना हाताच्या अंगठयाने किती मदत केली ! Rope Climbing करतेवेळी हाताच्या व पायाच्या अंगठयाची पकड मजबूत नसेल तर भला मोठा अनर्थ घडू शकतो. म्हातारपाणी देखील चालताना काठीची मदत घ्यावी लागते तिची मूठ अंगठयाने घ¼ आवळावी लागते. अन्यथा पाय लटपटत कधी आपण कायमचे कोसळू हयाचा नेम नाही !

अंगठयाशिवाय उजव्या हाताने वरिष्ठ पोलीस अधिका-याला कडक सॅल्यूट कसा मारता येईल हयाची तर कल्पनांच करवत नाही. भारतमातेला वंदन करताना 'नमस्कार मुद्रेत' जर अंगठा समाविष्ट नसता तर तुम्हाला त्या औपचारिकतेत पावि¡याचा लवलेशही जाणवला असता का ? प्रांजळपणे कबूल करा. राष्ट्रध्वजाला प्रणाम करताना हिंदू, मुस्लिम, शीख, ख्रिस्ती व बौध्द/जैन अशा पाच प्रमुख धर्मीयांचे प्रतिनिधीत्व करणा-या आपल्या पंजामध्ये एखादे बोट अथवा अंगठा नसता तर कससंच वाटलं असतं नाही ? हा पंजा पंजाबातील पाच नद्यांचे प्रतिनिधित्व करतो की नाही, हे माहिती नाही पण हया सुजलामË सुफलामË प्रदेशाचे प्रतिनिधीत्व करतो अशी कल्पनेची भरारी मारण्यास हरकत नसावी. गंगा, यमुना, नर्मदा, गोदावरी व कावेरी जशा आपल्या देशातील वैविध्यपूर्ण प्रदेशातून वाहतात व बहुपयोगी पडतात. तशी उपमा दिल्यास हाताच्या पंजाची ही पाच ही कमी अधिक आकाराची बोटं एकसंधपणे कितीतरी उपयुक्त कामे करतात व अभेद्यपणांच प्रतिक असल्याचं सिध्द करतात. रणांगणातून विजय पताका फडकवत परत येणा-या योदËध्यांचे Çद्य स्वागत त्यांच्या सौभाग्यवती आपल्या अंगठयाच्या स्पर्शानेच त्यांच्या भाळी टिळक लावून करतात ना ?

वेळ प्रसंगी अपघातामुळे किंवा अन्य काही कारणांमुळे त्यांच्यात ताटातूट झाली तरी ही नाउमेद न होता संकट समयातूनही यशस्वीपणे मार्ग काढण्याची प्रेरणा सदैव त्या व्यक्तीस देतात. म्हणूनच की काय अशा व्यंगाने बाधित व्यक्ती, वेळ प्रसंगी एक किंवा दोन ही हात गमावलेल्या व्यक्तीसुध्दा जि§ßने जीवन जगताना आपल्याला दिसतात. आपल्यातील उणीवांवर मात करुन आपली उपजीविका करणारे लोक दुस-या normal

हाताने किंवा पायानेसुध्दा लेखनंच काय पण उत्तम चित्रकामही करताना आपल्यासमोर येतात. अशा शारिरिक व्यंगावर मात करुन नेटाने स्वाभिमानाने जगणा-या व्यक्तींब§ल ऐकलं, वाचलं, कळलं की मन प्रसन्न होतं व त्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी अनावधानाने अंगठा वर जातो. पितरांना तर्पण उजव्या हाताच्या अंगठयानेच करावे लागते हे विसरता कामा नये.

अहो अंगठा नसता तर मी हे अंगठा पुराण तुमच्यासमोर मांडू शकलो असतो का ? नाही ना ?

तुमचा अंगठा बहा§र

एम.डी.लेले